Рашо Рашев (Шумен)

КОРАБЪТ КАТО СИМВОЛ В ПРЕСЛАВ ПРЕЗ X ВЕК

Преди десетина години по стените на Кръглата черква в Прслав бяха открити незабелязани дотогава графитни рисунки и знаци, врязани върху камъни и мазилка с тънко острие. Специално внимание заслужават 11 изображения, които ние нарекохме кораби[1]. Ако трябва да бъдем точни, без колебание като кораби могат да бъдат определени две рисунки. Първата представлява плавателен съд с гребла и триъгълно платно[2] (обр. 1_1, 2). Втората е изображение на кораб с висок нос и кърма, към които се спускат радиални линии, с които са означени въжета (обр. 1_5). От гледна точка на обикновената представа за плавателен съд останалите изображения значително по-трудно могат да бъдат определени като кораби. Общият елемент при всички рисунки са вертикалните или радиални линии, ограничени долу с дъговидна черта. При две рисунки вертикалните черти изцяло запълват неправилното полукръгло поле, което долу и отстрани като че ли е оформено с втора линия във вид на корабен корпус (обр. 1_2, 3). Три рисунки представят сноп от радиални линии, ограничени долу с дъговидна черта (обр. $1_{6,\ 8,\ 11}$). При една рисунка дъговидната не е отбелязана и вместо нея виждаме права линия, която ограничава радиалната отгоре (обр. 1_9). При друга присъствуват и двете, така че тя представлява почти правилен полукръг, запълнен с радиални линии (обр. 1_{10}). Идентифицирането на тези две изображения като кораби е най-проблематично. Една недовършена рисунка представлява дъговидна черта, изглежда очертаваща полукръг, ограничен горе с права линия, до която се долепва вълнообразна линия, напомняща привързано към мачта платно (обр. 1_7). Последната рисунка е почти унищожена, от нея се е запазил триъгълник от пресичащи се вертикални и коси линии, напомнящи мрежа от въжета (обр. 1_4). Радиално спускащите се линии, присъствуващи при всички рисунки и съчетанието им с дъговидната линия под тях ни карат да си спомним познати от другаде графитни рисунки на кораби[3] и преди всичко най-близката по време и място — рисунката от крепостната стена в Плеслав, при която над силно извития корпус се спускат прикрепените към върха на мачтата въжета[4]. Приликата, разбира се, е най-обща, тъй като в случая имаме само силно схематизирани силуети на плавателни съдове, от които са показани само най-характерните детайли — извитият контур на корпуса и мрежата от въжета на такелажа. Впрочем повече подробности не са и могли да бъдат представени поради малките размери на рисунките, твърдостта на изсъхналата мазилка, твърдостта и грубата повърхност на камъните.

Надраскани върху стените на една църква, тези изображения най-вероятно могат да имат връзка с християнството. Тъкмо такъв тип

изображения преобладават в Кръглата църква — 26 от всичко 30 рисунки и 163 от всичко 193 знака имат християнско съдържание. След тях преобладава главният символ на църквата и Христос — кръстът, изписан по 15 различни начина. Около рисунките няма човешки фигури, които биха дали основание да се допуска, че са представени сцени от разказите за ковчега-кораб на Ной или за пророк Йона, хвърлен от кораб в морето, каквито са известни в християнското изкуство[5]. Те не са и русинки от типа на врязаните върху стените на църквите Св. Иван Алитургетос и Св. Стефан в Несебър, представящи несвързани с християнската символика изображения на плавателни съдове от XIV—XV в.[6] Пределната им схематичност подсказва, че най-вероятно биха могли да бъдат символични изображения, каквото е и изображението на ладия с кормчия в една от църквите на скалния манастир при Мурфатлар в Северна Добруджа[7]. Това предположение се основава на факта, че корабът е един от най-старите християнски символи. За пръв път той се споменава към края на II и началото на III в. в творбите на Климент Александрийски. Първоначално християнството заема без промяна съдържанието му от гръцката митология, в която корабът е средство за пътуване през реката на боговете към царството на мъртвите. До V век той се представя само върху надгробни плочи или саркофази, понякога в съчетание с християнския символ на душата — гълъбът, означавайки щастливо пътуване към райските селения[8]. След това значението му се обогатява. Корабът се осмисля като символ на християнската църква, която се представя като плавателен съд, чийто гребци са евангелистите, а кормчия е Христос. Сега той е израз на идеята за спасението на вярващия чрез Христос и църквата. В съответствие с тази представа централната част на хрстиянския храм се нарича ναος-кораб. Битово-ритуалната символика се заменя с църковно-теологична. Това значение се запазва до най-ново време[9]. У нас изображението на кораб като символ на църквата е известно върху едно медно котле, датирано от 1891 година[10].

Врязването на тези рисунки — символи по стените на Кръглата черква, не е изненада, след като знаем, че непосредствено южно от нея се е намирал манастир, в който са живели и творили някои от дейците на Преславската книжовна школа[11]. Влизането от манастира в черквата е ставало от юг, през баптистерия и южния вход на притвора. Поради това не е случайно, че по-голямата част от рисунките, знаците и надписите се намират в южната част на черквата. Най-вероятно е да се приеме, че те са надраскани от монасите. Освен масово разпространения християнски символ — кръстът, на образованите монаси-книжовници ще е бил познат и по-абстрактният, и поради това по-непопулярен символ — корабът, за който те са знаели от преводите на богословските книги. Ние го намираме у един от най-видните представители на преславската книжовна школа — Йоан Екзарх. В неговото съчинение „Шестоднев“, където се сравнява дейността на човека и твореца-бог, четем: „А самата тази земя, и небето, и въздухът, и водното естество, и огънят, и светлината, той повели да бъдат създадени не от вещ, но съществувалото някога изведе от небитието в битие, като стана сам създател на този голям кораб, сиреч на тази твар. Той сам я управлява и сам премъдро нареди кораба.“[12] Тук корабът е символ с по-широко съдържание — олицетворение на видимия материален свят, управляван от бога. Тази

идея изглежда се преплита с представата за църквата като кораб, направляван от бога, тъй като в съзнанието на християнина сътвореният от бог видим свят и населяващите го човеци са обединени от църковната организация.

Анологичен вариант на този символ намираме в Диалозите на Псевдокесарий, преведени на старобългарски език по времето на цар Симеон. Сравнявайки участта на устремените към вярата християни с тази на пътниците, намерили спасение от морската буря в тих залив, авторът пише: „Прочее и ние, о чедолюбиви отче, като плаваме по многобурното море на живота и биваме изнурявани най-различно от вълните на ересите, без никъде да намерим пристанище за (нашия) ум, пристигнахме при твоята обич. Ние те молим на чуем от тебе относно достойната за поклонение и света троица и относно други въпроси от светото писание, та да не блуждаем заедно с безразсъдните, но като бъдем укрепени от твоето поучение, постепенно и безшумно да се отдалечим от мирската буря, и следвайки твоето медоточиво наставление, да се постараем да вкараме нашия душевен кораб в безбурното пристанище на Христа“[13]. Тук се долавя далечен отглас от първоначалната символика на кораба като вместилище на пътуващата към бога душа.

Тези два примера навярно не изчерпват употребата на корабния символ в старобългарската книжнина от X в. Издирването на всички примери може би ще се окаже интересна задача за специалиста. Нашата цел бе да покажем визуалния израз на един символ, който изглежда е бил популярен сред книжовниците от Преславската школа. Той е изобразен набързо и небрежно чрез графична линия, т.е. така, както през езическия период са се рисували ловни и бойни сцени, хора, животни и символи. Рисунките с християнско съдържание са органично продължение на една по-стара традиция. В преходния период между езичеството и християнството, в края на IX и началото на X в., те са били представяни едновременно и са стояли редом в рисунки с езически характер, както в Кръглата черква, в скалния манастир при Мурфатлар в Северна Добруджа и по стените на новооткритата черква при с. Равна, Провадийско[14]. Това съжителство отразява утвърждаването на новия християнски мироглед, който налага своите символи.

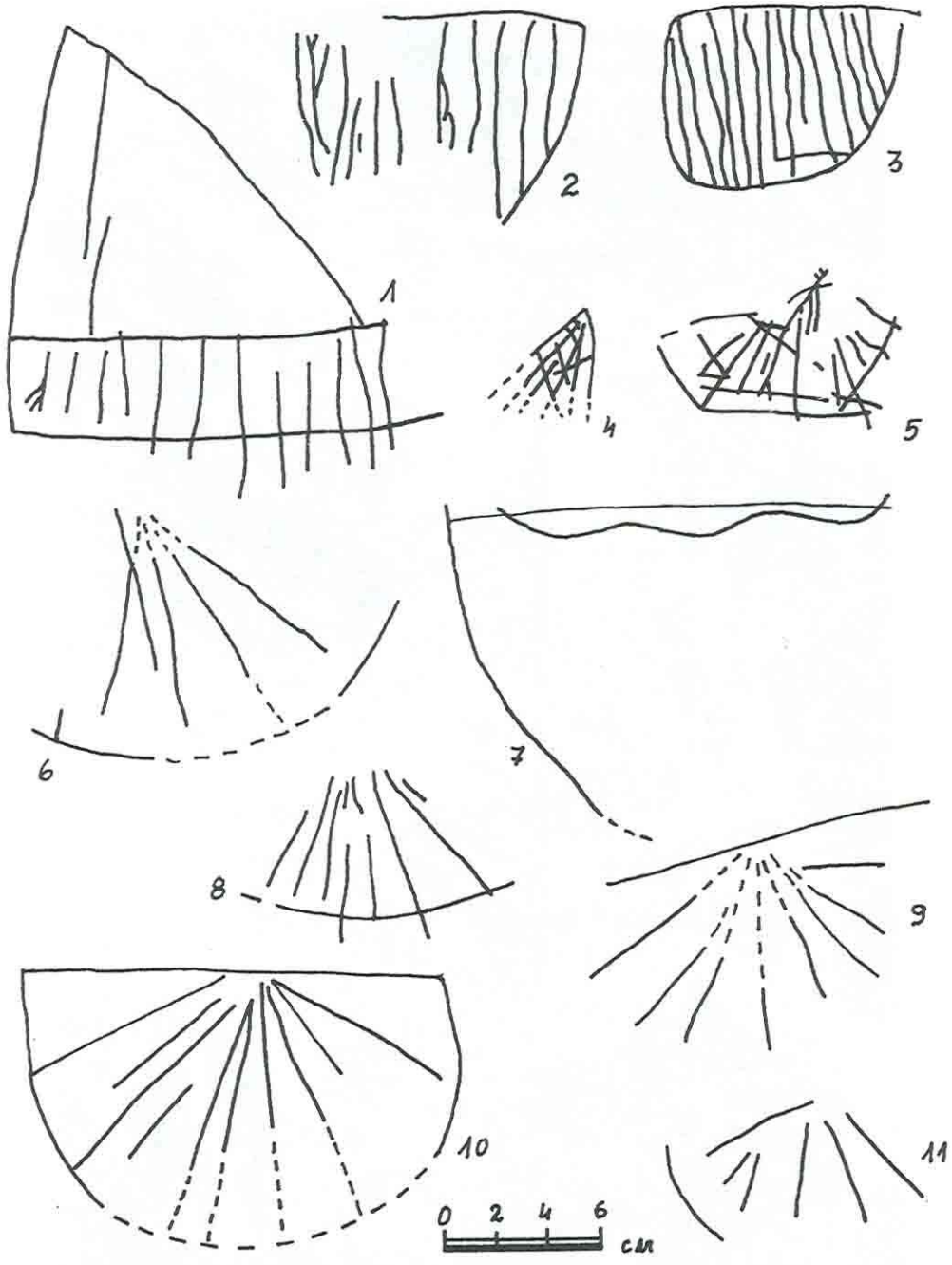

Обр. 1 — Рисунки на кораби по стените на Кръглата Черква

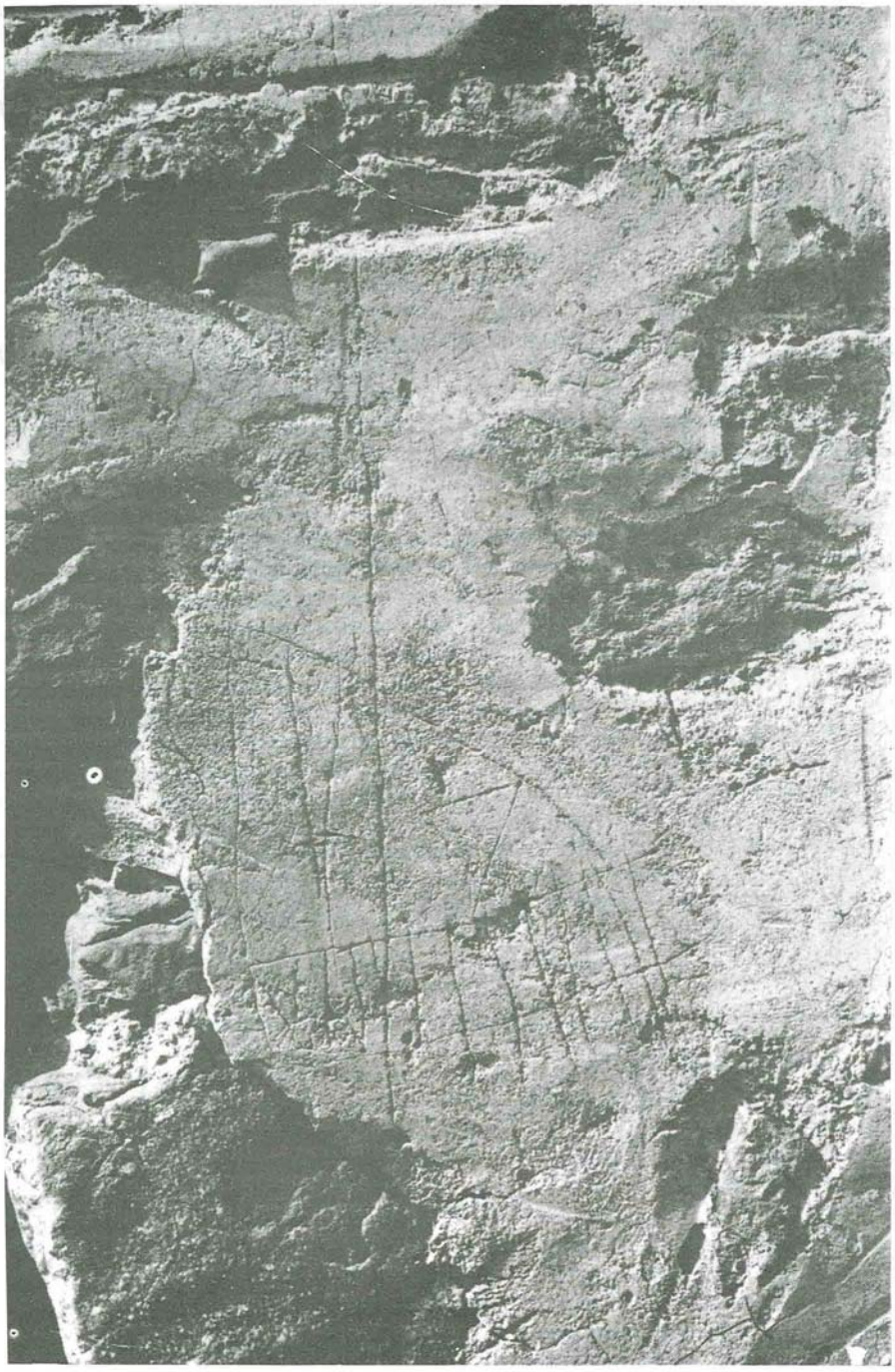

Обр. 2 — Рисунка на кораб от Кръглата черква

ЛИТЕРАТУРА

[1] Рашев, Р. Знаци и рисунки по стените на Кръглата църква в Преслав. — ИНМШ, VI, 1873, с. 208—209, табл. III.

[2] Тази рисунка ми бе посочена от Т. Тотев, който ми обърна внимание на възможността за символичното тълкуване на рисунките.

[3] Срв. напр. Петерс, Б. Г. Об изображениях боспорских кораблей на штукатурке из раскопках Пантикапея. — В: Культура античного мира. М., 1966, 186—196, обр. $1_{1,4}$.

[4] Овчаров, Д. Раннесредневековые изображения кораблей (граффиты) из гг. Плиска и Преслав. — Byzantinobulgarica, VII, 1981, 399—404, рис. 8.

[5] Срв. Орбели, И. А. Памятники армянского зодчества на острове Ахтамар. — В: Избранные труды в двух томах. М., 1968, табл. XV; A. Wrzesnjowski, The first images of Crist on the chariot and Crist in the clouds in christian iconographi. — Archeologia, XIV, 1973, p. 83, fig. 4.

[6] Vilian-Gandossi, C. Graffiti de bataux à Nessebare. — Byzantinobulgarica, VII, 1981, 405—420.

[7] Barnea, I. Les monuments de Basarabi en Dobruja. — Cahiers archéologiques, XIII, 1962, p. 195; Diaconu, N. Petre. Quelques observations sur le complexe archéologiques de Mirfatlar (Basarabi). Dacia, n.s., XIII, 1969, p. 446, fig. 2_1.

[8] Stuhlfaut, G. Das Schiff als Symbol der altchristlischen Kunst. — Rivista di archeologia cristiana, an. XIX, 1942, No 1 e 4, s. 111; Уваров, А. С. Християнская символика. Ч. I. Символика древнехристиянского периода. М., 1908, 103—109.

[9] Stuhlfaut, G. Op. cit., 131—134.

[10] Ковачева, В. Медни църковни котлета във фонда на Етнографския музей при БАН. — Векове, I, 1972, 4, с. 73.

[11] Срв. доклада на Тотев, Т. Родов манастир на владетелите от Преслв. Старобългарска литература, кн. 20, 1986.

[12] Срв. преводите у Ангелов, Б. Стара българска литература. С., 1822, с. 119; Дуйчев, Ив. Стара българска книжнина. Ч. I, С., 1943, с. 82; Кристанов, Цв., Дуйчев, Ив. Естествознание в Средновековна България. С., 1954, с. 101; Динеков, П., Куев, К. Петканова, Д. Христоматия по старобългарска литература. С., 1961, с. 59; Aitzetmüller, R. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. I., Graz, 1958, S. 39.

[13] Кръстанов, Цв., Дуйчев, Ив. Цит. съч., с. 265.

[14] Необнародвани резултати по разкопки на П. Георгиев и К. Константинов.